

***bitig* Edebiyat Fakültesi Dergisi**

bitig Journal of Faculty of Letters

(Mevlevilik Geleneği ve Vefatının 475. Yılında Muğlalı
İbrahim Şâhidî (1470-1550) Özel Sayısı, Nisan 2025)

Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin *Dirler* Redifli Gazeli Üzerine Bir Söylem Çözümlemesi

Nilüfer KARADAVUT

Öğr. Gör. Dr.

Adnan Menderes Üniversitesi

niluferkaradavut@gmail.com

 ORCID 0000000212149641

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 03.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 20.02.2025

Atıf/Citation

Karadavut, Nilüfer (2025), Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin *Dirler* Redifli Gazeli Üzerine Bir Söylem Çözümlemesi, *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Mevlevilik Geleneği ve Vefatının 475. Yılında Muğlalı İbrahim Şâhidî (1470-1550) Özel Sayısı, Nisan 2025, 122-137.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.
This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

Öz

Dilbilimin alt dallarından olan ve dilin belirli bir bağlamda nasıl kullanıldığını ifade eden söylem çözümlemesi bugün sosyoloji, felsefe, iletişim ve edebiyat gibi pek çok disiplinde kullanılmaktadır. Günümüzde klâsik Türk şiiri metinlerini çözümlemek için de kullanılan modern çözümleme yöntemlerinden biri olan söylem çözümlemesi, dilin bireysel kullanımını ya da her türlü eylemi üretim koşulları içinde inceleme biçimidir. Klâsik Türk şiiri; belirli kurallara, kalıplara ve edebî sanatlarla dayandığı için söylem çözümlemesi yapılırken hem metnin iç yapısı hem de tarihsel ve toplumsal bağlam göz önüne alınır.

Bu makalede, edebî şahsiyeti ve üslûbu itibarıyla XVI. yy.'ın Mevlevî şairlerinden olan Muğlalı Şâhidî'nin *dirler* redifli gazeli, bir söyleşi metni olarak okunacak ve gazel, modern bir dil okuma biçimi olan *söylem çözümlemesi* yöntemi ile incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Klâsik Türk şiiri, Muğlalı İbrahim Şâhidî, üslûp, söylem çözümlemesi

A Discourse Analysis on Muğlalı İbrahim Şâhidî's Ghazal with the Redif of 'Dirler'

Abstract

Discourse analysis, a subfield of linguistics that examines how language is used in specific contexts, is widely applied across disciplines such as sociology, philosophy, communication, and literature. As one of the modern analytical methods employed in interpreting classical Turkish poetry, discourse analysis provides a framework for studying both individual language use and broader textual structures within their production conditions. Given that classical Turkish poetry adheres to established rules, patterns, and literary devices, discourse analysis considers not only the internal structure of the text but also its historical and social context.

This study analyzes a ghazal with the redif “*dirler*” by Muğlalı Şâhidî, a 16th-century Mevlevi poet renowned for his literary style and distinct poetic voice. By treating the ghazal as a conversational text, this research applies discourse analysis as a modern interpretative method to explore its linguistic and communicative dimensions.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Muğlalı İbrahim Şâhidî, style, discourse analysis

Giriş

Dil, kendine özgü kuralları olan, sürekli değişip gelişen, toplumsal bir sistem olmanın yanında birey olmanın en önemli göstergesidir. Dil, öncelikle toplumun dilidir ancak kullanımı bireylerin dillerinde kendini gösterir. Toplumsal olan dilin bireysel kullanımı o dilin birey tarafından üretilip üretilen bildiriye kendine mâl etmesi, başka bir ifadeyle söyleme dönüştürmesi demektir (Günay, 2013a, s. 17). Ferdinand de Saussure'ün belirttiği üzere bireysel kullanım söz kavramıyla karşılaşılır. Bu bağlamda bir söylemin nerede, ne amaçla, neden, nasıl, ne zaman üretildiğinin bilinmesi yanında kim tarafından üretildiğinin dolayısıyla dilin bireysel kullanımının da bilinmesi gerekir. Dilin bireysel kullanımının incelenmesi kişilerin konuştukları ve yazdıklarının iletişim değeri açısından taşıdığı işlevlerin değerlendirilmesi ve betimlenmesiyle mümkündür (Günay, 2013a, s. 17). Bunun için söylem çözümlemesi alanında bir inceleme yapmak gerekir.

Söylem çözümlemesi (discourse analysis), dilin bireysel kullanımını ya da her türlü eylemi üretim koşulları içinde inceleme biçimi, belli bir anı ilgilendiren her türlü dilsel etkinliğin betimlenmesi ve işlevlerin ortaya konulmasıdır (Günay, 2018, s. 20-24). Dil kullanımının söz konusu olduğu her durumda söylemden de söz edilir. Bir metnin veya konuşmanın söylem çözümlemesi yapıldığında, dilin kullanımı, bağlam içindeki işlevleri, anlamları ve toplumsal etkileri incelemenin yanında dilin belirli bir bağlamda nasıl kullanıldığı, hangi amaçlara hizmet ettiği ve nasıl bir etki yarattığı da belirlenir. Söylem çözümlemesi, metinde yer alan dile özgü öğelerin (söze dökülenlerin) cümle ve anlam sınırlarının ötesine gitmeyi ve bundan hareketle metnin içeriğini incelemeyi amaçlar (Çelik - Ekşi, 2008, s. 105).

Söylem çözümlemelerinin kaynağı yapısal dilbilim çalışmalarıdır. Özellikle söylemdeki dilsel özellikler ele alınacaksa dilbilim ve onun alt dallarından yararlanır. Dilbilimin alt dallarından biri olan söylem çözümlemesi Klâsik Türk şiirine has metinleri anlama yolunda modern metin çözümleme yöntemlerinden biri olarak düşünülmüş ve ilk defa Pervin Çapan tarafından “Karamanlı Nizâmî'nin didiler Redifli Gazeli Üzerine Bir Söylem Çözümlemesi” başlıklı makalesinde uygulanmıştır (Çapan, 2020). Daha sonra Klâsik Türk şiirinde söylem çözümlemesiyle ilgili Beyza Alparslan Kaba tarafından “Ahmed Paşa'nın “Âteş” Redifli Gazeli Üzerine Bir Söylem Çözümlemesi” ve “Revânî'nin *Çıkar* Redifli Gazeli Üzerine Bir Söylem Çözümlemesi” adlı iki çalışma yapılmıştır. Bu makalede, zikredilen çalışmalarda uygulanan söylem çözümleme yöntemi esas alınmıştır. Klâsik Türk şiirinde söylem çözümlemesi, şairin kullandığı dilin, temaların, mazmunların, ideolojik ve toplumsal yapının nasıl şekillendiğini incelemek için yapılan bir çözümleme yöntemidir. Klâsik Türk şiiri, belirli bir estetik anlayışa, geleneksel bir söyleme, ahenkli

bir dile ve edebî sanatlara dayandığı için söylem çözümlemesi yapılırken hem metnin iç yapısı hem de tarihsel ve toplumsal bağlam göz önüne alınır. Her bir şairin onu diğerlerinden ayıran bir sözcük seçimi ve sözcükleri sıralama alışkanlığı olduğu gibi, aynı şairin her bir metninde o metni diğerlerinden ayıran özellikleri de bulunmaktadır. Bunları belirleyebilmek için modern çözümleme yöntemi olan söylem çözümlemesinden faydalanılacaktır.

Bu makalenin evrenini dilbilimin bir alt dalı olan söylem çözümleme yöntemi, örneklemini ise Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin “dirler” redifli gazelinin incelenmesi teşkil edecektir. Gazeli çözümlemeye geçmeden önce incelemeye esas olan gazelin şairi Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin hayatından kısaca söz edilecektir.

Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri

Asıl adı İbrahim olan Muğlalı Şâhidî, XVI. yüzyıl tasavvuf edebiyatının önemli şairlerinden biri olup Mevlevî tarikatına mensuptur. İlköğrenimini babası Hudâyî'den alan Şâhidî, tezkire yazarlarından Esrar Dede'ye göre İstanbul Fatih Medresesi'nde ve Bursa Yıldırım Han Medresesi'nde iyi derecede tahsil görmüş, daha sonra Muğla'da Şeyh Bedrettin'e intisab etmiştir (Genç, 2000, s. 251). Sonraki yıllarda Afyon'da Sultan Divânî'ye bağlanan Şâhidî, onun ölümü üzerine Muğla'ya gelip şeyh olur. Tasavvufî, mevlevîyâne, hikemî, âşıkâne şiirleri olan Şâhidî, şiirlerinde klâsik şiirin kelime, mazmun ve hayal dünyasını başarıyla işlemiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça manzum ve mensur toplam 13 eseri bulunmaktadır. Bunlar içinde en çok bilinenler *Dîvân*, *Tuhfe-i Şâhidî*, *Gülşen-i Terbid*, *Gülşen-i Esrar* ve *Gülşen-i Vahdet*'tir. Türkçe *Dîvân*'ı, tasavvufî düşüncelerini, Mevlevilik anlayışını ve estetik bakış açısını içeren şiirlerden oluşur. *Dîvân*'ında 2 kaside, 1 terci-i bend, 3 muhammes, 2 tahmis, 1 müstezad, 87 gazel, 4 kıta, 1 rübai, 7 müfred ve hece vezniyle yazılmış bir şiir bulunmaktadır (Açık Önkas, 2012, s. 58).

Derler Redifli Gazelin İncelenmesi

Bu makalede incelenen gazel Mustafa Çıpan'ın *Muğlalı İbrahim Şâhidî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri Dîvân ve Gülşen-i Vahdet (Tenkitli Metin)* Yüksek Lisans Tezi içinde gazeller kısmında yer alan ve beş beyitten oluşan *derler* redifli 17. gazeldir. Gazel metni şöyledir:

mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün

1. Vefâdur 'âşıkâ cevır ü cefâ itse güzel dirler
Cefâdan hazz ider 'âşık belâ-keşdür güzel dirler

2. Açılsa tâze güller medh okurlar mest bülbüller

İderler nâzenînler nâz u şâ'irler gâzel dirler

3. Gül-i ruhsâra iy dilber konar bir gün gubar-ı ha
Beğâsı yok-durur 'ömrün gelir âhir ecel dirler

4. Güneh-kâr eylese tevbe kabûl eyler günâhın Ha
Velî hergiz kabûl itmez riyâyile 'amel dirler

5. Bırağup Şâhidî zühdi vara kûy-ı harâbâta
İşide anı 'âşıklar eyü varmış maḥal dirler (Çıpan, 1985, s. 37).

Gazelin Günümüz Türkçesi ile İfadesi

1. “Güzel, âşığa eziyet etse vefadır.” derler. “Güzel, eziyet etmekten haz alır, âşık bela çekendir.” derler.
2. Taze güllerin açılmasından mutlu olan bülbüller, taze güller açılrsa onları methederler. Nazlı güzeller naz eder ve şairler gazel söylerler.
3. Ey gönül alan sevgili! Güle benzeyen yanağının üstüne bir gün ayva tüylerinin tozu konar. “Ömrün bakiliği yoktur, sonunda ecel gelir.” derler.
4. “Günahkâr kişi tövbe etse Allah, günahını kabul eder; fakat ikiyüzlü yapılan ameli Allah asla kabul etmez.” derler.
5. Şâhidî, kuru ibadeti bırakıp harabat köşesine (tekkeye) varsın, âşıklar bunu işitince “İyi bir yere varmış.” derler.

Gazelin Dış Yapısı

Klâsik Türk şiirinde vezin ritmin ve müzikalitenin esasıdır. Şiirin ses etkisini artırır. Gazel, aruzun hezec bahrinde yer alan *mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Bu müsemmen kalıp hezec bahrinin şiirimizde en çok kullanılan kalıbıdır (İpekten, 2008, s. 168).

Kafiyenin yalnız *revî* harfî ile yapılanına *mücerred kafiye* denir. Her çeşit kafiye ilk önce dikkate alınacak olan, *revî* harfindaki birliktir. *Mücerred kafiye*, bir harf ve bir harekeden oluşmaktadır (Saraç, 2007, s. 267). Şâhidî, bu gazelde *mücerred kafiye* kullanmıştır. İncelenen gazelde kafiye Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerle yapılmıştır. Gazelde kafiye; *güzel, gazel, ecel, 'amel ve mahal* kelimelerindeki “-el” sesleri ile yapılmıştır.

Redif, reviden sonra gelen anlam ve görev bakımından aynı olan ek, kelime veya kelime topluluğudur (Saraç, 2007, s. 260). Klâsik Türk şiirinde ek dışındaki redifler şiiri belli bir düşünce etrafında topladığı gibi şiire ahenk bakımından da katkı sağlar.

Gazelde redif Türkçe *dirler* fiiliyle yapılmıştır. *Di-* fiiline *-r* geniş zaman eki ve *-ler* çokluk ekinin getirilmesiyle oluşturulan çekimli fiil, redif olarak kullanılmıştır. Redifin çekimli bir fiil olması gazele hareketlilik, akıcılık ve canlılık bir kazandırmıştır.

Gazelin kafiye ve redifi tablo hâlinde gösterilecek olursa:

Beyitler	Kafiye	Redif
1. beyit	güzel	dirler
1. beyit	güzel	dirler
2. beyit	gazel	dirler
3. beyit	ecel	dirler
4. beyit	'amel	dirler
5. beyit	mahal	dirler

Tablo 1: Gazelin Kafiye ve Redifi

Gazelin Söylem Çözümlemesi Yöntemiyle İncelenmesi

Küçük Yapı ve Metnin Betimlenmesi

Metnin küçük yapısının incelenmesi; cümleler arası ilişkilerin düzenlenmesini ve bunun sonucunda da metnin bütününe ulaşılmasını hedefler. Bunun için metnin betimlenmesi, bir başka ifadeyle metnin genelinde yapılacak olan çözümleme ve yorumlamaya hareket noktası oluşturmak adına nesnel olarak bazı gözlemlerde bulunulması gerekir. Bu tür gözlemlerde bulunabilmek için de metni dilbilimsel bağlamda ele almak ve cümle düzeyinde metni değerlendirmek gerekir. Metnin küçük yapısının incelenmesi; metindeki oluşturucu ögenin tespiti, art ve ön gönderimsel kullanımların incelenmesi, örtük anlatım kullanımlarının tespiti, metinde yer alan izleklerin hangi örgelerle kurulduğunun ortaya çıkarılması, dilbilgisel eylem zamanlarının kullanımının tespiti ve cümleler arası bağıntı ögelerinin neler olduğunun ortaya konulmasıyla gerçekleşir (Günay, 2013a, s. 69-70). Bu bağlamda gazel küçük yapının tespiti için gerekli olan unsurlar üzerinden aşağıda başlıklar hâlinde incelenmiştir.

Oluşturucu Ögenin Yinelenmesi

Her türlü dilsel yapı bir başkası ile olan ilişkisi içinde anlam kazanır. Her şey birbiriyle bağlantılı anlam dizileri içinde yer alır dolayısıyla hiçbir şey kendi başına ve bağımsız değildir. Bir metnin anlamı, anlatıdaki bazı durumların, nesnelerin ya da kişilerin değişimi, dönüşümü ya da noktasal değişkenlikler içeren olayların anlatı boyunca yinelenmesiyle oluşur (Günay, 2013a, s. 79). Gazelde sürekli yenilenen oluşturuğu öge gazelin redifi olan “dirler” ifadesidir.

Klâsik Türk şiirinde de sürekli farklı ilişki ve dönüşüm içinde yenilenen öge çoğunlukla gazelin redifidir. İncelenen gazelde redif geniş zaman kipi *-r* ve 3. çoğul şahıs eki *-ler*'in de- fiiline getirilmesi ile oluşturulmuş olan *dirler* fiilidir.

Sözlükte *demek* fiili; 1. söylemek, söz söylemek, 2. Bir dilde karşılığı olmak, 3. Herhangi bir kaniya, yargıya varmak, 4. diye düşünmek, 5. Bir işe kalkışmak, 6. Düşünmek, 7. Saymak, kabul etmek gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005, s. 492). Gazelde “dirler” şeklinde kullanılan redif, söylemek anlamıyla gazelin ilk beytinin musarra olması sebebiyle iki defa kullanılmıştır.

Kullanılan *geniş zaman*, adından anlaşılacağı gibi fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eden bir zamandır. Şairin “geçmiş-hâl-gelecek” tüm zamanlarda geçerliliğini koruyan söylemi anlatma çabasında önemli rol oynar. Diğer zaman ekleri hareketin gösterdikleri zaman içinde kesin olarak ortaya çıktığını veya çıkacağını bildirirken geniş zaman ekleri karşıladıkları zamana ilişkin kesinlik ifade etmezler. Geniş zamanda hareket hep olan ya da olacak olan hareket değil, aynı zamanda olabilen veya olabilecek olan bir harekettir. Dolayısıyla geniş zaman eklerinde ihtimal ifadesi de vardır (Ergin, 1997, s. 291). Gazelin beşinci beytinde redif olan *dirler* bu anlamıyla kullanılmıştır.

Artgönderim ve Öngönderim

Bir metinde artgönderim ve öngönderimler, metnin bütünlüğü içinde aynı sözcük, izlek, kavram ya da düşüncenin önce veya sonra aynı biçimde ya da farklı biçimde yeniden kullanılması yoluyla ortaya çıkar ve metinde bağlamsal durum oluşturur (Günay, 2013a, s. 79-80).

İncelenen gazel metninde bu tür kullanımlara rastlamak mümkündür. Birinci beytin ilk mısraında geçen *güzel*, ikinci beyitteki *nazeninin* öngönderimidir. Her iki ifadeyle de *sevgili* kastedilmektedir. Yine üçüncü beyitte dilber kelimesi de sevgiliyi ifade eder. Dolayısıyla bu kelimeler birbirlerinin art-öngönderimi olmuş olur. Bununla beraber dirler ifadesindeki “-ler” 3. çoğul şahıs eki, metinde “onlar”a göndermedir. Birinci beyitte âşıkların cefadan mutlu olduğu düşüncesi klâsik şiirde gelenek içinde kabul gören bir algıdır. Dolayısıyla burada var olan algıya da bir art gönderim söz konusudur.

Gazelin ikinci beytinde tâze güller ile nazenînler mest bülbüller ile de şairler birbiriyle ilişkili olmasından dolayı art ve ön gönderimdir. Yine üçüncü beyitte geçen *gül-i ruhsâr* ifadesi ikinci beyitteki nazenîni işaret edecek şekilde kullanılmış birbirlerinin art ve ön gönderimi olmuştur. Gazelin beşinci beytinde de kûy-ı harâbât ifadesi beytin ikinci mısraındaki mahal kelimesiyle ilişkilendirilerek birbirlerinin art ve ön gönderimi olmuştur.

Örtük Anlatım: Sezdirimler ve Çıkarsamalar

Her dilin kendi kullanım olanaklarından kaynaklı özel durumları olduğu için bu durumlar alıcıya açık bir şekilde aktarılabileceği gibi örtük bir biçimde, sezdirimsel olarak da aktarılabilir. Sezdirim, bir bağlam ya da sözcelemede verilen bilgilerden çıkarım yoluyla ulaşılabilecek bilgiyi ifade eder. Sezdirim olarak metne yerleştirilen bu bilgilerin çıkarsama olarak alıcı tarafından bulunması gerekir (Günay, 2013a, s. 87). Klâsik Türk şiirinde de şairler şiirlerinde ele aldıkları hayal, inanış ve düşünceleri beyitlerinde dolaylı yoldan okuyucuya sunarlar. Bunu da mazmunlar aracılığı ile gerçekleştirirler. Dolayısıyla örtük anlatımlar olan mazmunların karşıladığı anlam dünyasının alıcı tarafından keşfedilmesi beklenir. Gazelde örtük anlatım kullanımları şöyledir:

Beyitler	Sezdirim	Çıkarsama
1. beyit	Gerçek aşkın sıkıntılara katlanmayı gerektirdiği ve âşğın sevgiliden gelen eziyeti bile güzellik olarak görmesi gerektiği	Klâsik Türk şiirinin aşk anlayışına göre sevgilinin âşğa eziyet etmesi doğaldır. Âşık bu eziyeti kendisi için lütuf sayar. Bu sadece beşerî aşk için değil ilahî aşk için de geçerlidir. Allah sevdiği kuluna dert verir. Kul ise bu dertler karşısında sabreder.
2. beyit	Tabiatla var olan güzelliğin sanatçıyı etkileyip onlara ilham vermesi	Beyitte bülbül ile şair, taze gül ile sevgili, medh etmek ile de gazel arasında benzetme yoluyla ilişki kurulmuştur. Klâsik Türk şiirinde aşk, sevgili, sevgilin güzelliğinden bahseden şiirler gazel nazım şekliyle ifade edilir.
3. beyit	Gençlik ve güzellik gibi şeylerin geçici olması, zamanla her şeyin sonunun gelip yok olması	Hiçbir varlık kalıcı değildir, “Her canlı ölümü tadacaktır.” (Ali İmrân, 73, s.185) ayetinin hatırlatılarak dünya hırslarından vazgeçilmesi gerektiğinin benimsenmesi. Klâsik Türk şiirindeki kesret- vahdet ilişkisi
4. beyit	Allah’ın saf bir gönülle, samimiyetle yapılan tövbeleri kabul etmesi, günahları affetmesi; iki yüzlü yapılan işlerin bağışlanmaması	Gerçek dindarlık gönül yoluyla bağlıktır ve yapılan her işte samimiyet gerekir. Gösteriş için yapılan ibadetler manevî anlamda değersizdir.

5. beyit	Harabatın zahidlerin küçümsediği ancak âşıkların yücelttiği bir makam olarak gerçek aşkı bulmak için gidilecek yer olması.	Harabat, tasavvuf ehli için tekkeyi (dergâh) ifade eder. Gönül ehlinin ilahi aşka erişmesi için varması gereken yerdir.
-----------------	--	---

Tablo 2: Gazelde Yer Alan Örtük Anlatımlar

Örgeler ve İzlek

Bir metnin izleği, kısaca “Bu metin neden söz ediyor?” sorusunun yanıtıdır. Her öрге bir izleğin alt birimi olup izlek örgelerden oluşur (Günay, 2013a, s. 92).

İncelenen gazelde Şâhidî'nin kelime kullanımının arkasında yatan kavramsal ve sözlüksel alana dair çözümleme yapılarak gazeldeki öрге ve izlekler tespit edilmiştir. Şair gazelde sadece üçüncü beyitte *ey dilber* diyerek sevgiliye seslenir. Diğer beyitlerle değerlendirildiğinde ve şairin hayatı dikkate alındığında bu sevgilinin ilahi sevgili olması muhtemeldir. Şair, dört beyitte de derler diyerek kendi düşüncesini başkalarının düşüncesi gibi ifade eder. Okuyucuya seslendiği bu beyitlerde bir algı oluşturarak genel yargıya varır. Bu bağlamda gazel, *şair* ve *onlar* olmak üzere iki temel izlek ve bu izlekleri çevreleyen örgelerden meydana gelen bir bütünü oluşturmaktadır. Bunun yanında klâsik şiirin genel kaidesine bağlı olarak düşüncesini ifade etmesi bakımından bir de sevgili izlek olarak yer alır.

İZLEK	ÖRGELER
Şair	Belâ-keş, bülbül, âşık, cevri ü cefâ, salık
Onlar	Günahkâr, riyakâr, âşıklar
Sevgili	Güzel, taze gül, dilber, hat, gül- ruhsâr, naz

Tablo 3: Gazelde Yer Alan Örgeler ve İzlek

Dilbilgisel Eylem Zamanları

Anlatıdaki bir durumun oluşu, olma biçimi, vericinin sözcüğü ile ilgili tutumu ya da eylemin hangi zamanda olduğu gibi bilgiler eylem çekimleri ile ilgilidir. Eylem zaman, kip ve görünüş olmak üzere üç bakımdan değerlendirilir. Metinde kipsel yapıların incelenmesi, anlatıcının alıcısına söylediği sözcüğün belirttiği gerçeğe karşı takındığı tutumu bildirir (Günay, 2013a, s. 93). Buna göre gazelin tamamında geniş zaman kullanımı hâkimdir. Gazelde “di-, haz it-, oku-, naz it-, kon-” fiillerine geniş zaman eki getirilerek çekimli fiil oluşturulmuştur. Geniş zaman eylemin her zaman yapıldığını ya da yapılabileceğini anlatır, dolayısıyla geniş zamanda kullanılan bu fiiller söylenenler açısından süreklilik bildirir. Redif olan *di-* eylemine şair *-ler* 3. çoğul şahıs eki getirilerek söylemin onlar tarafından eskiden beri dile getirildiğini ve getirileceğini sezdirir. Anlatıcı daha önce duyduğu ifadeleri kendi bakış açısı ile anlatmaktadır.

Cümleler Arası Bağıntı Ögeleri

Anlatılardaki cümleler birbirine farklı biçimlerde bağlanabilir. Metindeki basit, birleşik, sıralı ve karmaşık cümle yapıları okuyucu/dinleyiciyi şair/yazar tarafından farklı biçimlerde metne yerleştirilen düşünce ve davranış biçimlerinin oluşturduğu dizgelere götürür (Günay, 2013a, s. 104). İncelenen gazel beş beyitten oluşmaktadır. Dolayısıyla gazelde birbiriyle bağıntı içinde olan 10 ayrı cümle vardır. Muharrem Ergin, Türkçede genellikle basit cümleler kullanılmakla beraber az da olsa birleşik cümlelerin de kullanıldığını belirtir ve birleşik cümleyi bir asıl cümle ile onun mânâsını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden teşekkül eden cümle olarak tanımlar. Muharrem Ergin'e göre Türkçede şartlı birleşik cümle ve ki'li birleşik cümle olmak üzere başlıca iki çeşit birleşik cümle vardır, bunlara üçüncü birleşik cümle çeşidi olarak iç içe birleşik cümleyi ekler (1997, s. 404). Cümlelerde yer alan bağıntı ögelerinin tespiti için gazeldeki cümleler aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Beyitler	Cümle Sayısı	Yüklemin Türüne Göre	Anlamına Göre	Yapısına Göre	Yüklemin Yerine Göre
1. Beyit	2	Fîl	Olumlu	İç içe birleşik	Kurallı
2. Beyit	3	Fîl	Olumlu	Şart / Basit	Devrik / Kurallı
3. Beyit	2	Fîl	Olumlu	Basit/ İç içe birleşik	Devrik / Kurallı
4. Beyit	1	Fîl	Olumlu	İç içe birleşik	Kurallı
5. Beyit	2	Fîl	Olumlu	Basit/ İç içe birleşik	Devrik / Kurallı

Tablo 4: Gazelin Cümle Analizi

Buna göre birinci beyitte kullanılan “itse” fiilindeki “-sa, se” şart kipi, beytin ilk mısraında şart cümlesi oluşturarak beyitte bağıntı ögesi işlevini üstlenir. İkinci beyitte ise şair beyte “açılsa” fiiliyle başlayarak bülbüllerin medh okumasını taze güllerin açılması şartına bağlar ve ikinci mısra ile bağıntı kurar. Şair, gazelin dört beytinde derler ifadesi ile iç içe birleşik yapıda cümleler kurmuştur. Gazelin tamamında bu bağlamda taşınmış nutuk üslûbu hâkimdir. Taşınmış nutuklar metin içinde ‘doğrudan doğruya anlatım’a (style direct/discours direct) has ifade kuruluşunu gidererek anlatıma canlılık katmak için başvurulmuş bir yoldur ve dolaylı olarak anlatılması gereken hususların, doğrudan doğruya anlatılması imkânı verir (Çapan, 2020, s. 8). Şair beyitlerde kendi düşüncesini doğrudan söylemek yerine, görüş sahibi bir grubun düşüncesi şeklinde aktararak style indirect/ discours indirect (dolaylı anlatım) yolunu açmaktadır. Beyitlerdeki ifadeler, başkasından duyulan ve herkesçe genel kabul gören yargılardır.

Büyük Yapı ve Metnin Çözümlemesi

Cümlelerden yola çıkarak metnin bütünlüğüne ulaşan bir okur, metnin tamamı üzerinde daha ayrıntılı incelemeler yapar. Metni tam olarak anlayabilmek için gönderici ve alıcıyı tanımak, metin içi ve dışındaki uzam ve zamanı bilmek gerekir. “Yazar kimdir, anlatıcı var mı, kim anlatıyor?” gibi sorulara cevap aranmalıdır (Günay, 2013a, s. 107). Bu bağlamda gazelin anlatım şeması aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Beyitler	Gönderici (Anlatıcı)	Özne	Bildiri (İleti)	Nesne	Alıcı
1. Beyit	Şair (Şâhidî)	Onlar	Onların sevgilinin âşığa eziyet etmesinin âşık için vefa anlamına geleceğini söylemesi, belaya alışık olan âşığın sevgilinin cefasından mutlu olmasının uygun olduğunu söylemeleri	Sevgilinin eziyeti, âşığın mutluluğu	Okuyucu/ Dinleyici
2. Beyit	Şair (Şâhidî)	Onlar	Taze güllerin açılmasından mutlu olan bülbüllerin bu durumu övgüyle karşılamasının (tıpkı) zarif güzellerin nazlanması ve şairlerin gazel söylemesi gibi olduğu	Gülün açılması, bülbülün övgüsü, güzellerin nazı, şairlerin gazeli	Okuyucu/ Dinleyici
3. Beyit	Âşık / Şair	Onlar	Gönül alan sevgilinin güle benzeyen yanağının bir gün toza benzeyen ayva tüyleriyle kaplanması (gibi) ömrün sonsuz olmadığını, sonunda ölümün geleceğini	Ayva tüyleri, ömrün bekası, ecelin geleceği	Dilber (Sevgili)
4. Beyit	Şair	Onlar	Tövbe etmeleri hâlinde Allah'ın günahkârları affedeceği lakin riyakârların ikiyüzlü amellerini asla kabul etmeyeceğini	Günahkârların günahı, amelin riyası	Okuyucu/ Dinleyici
5. Beyit	Şair	Onlar	Şâhidî'nin kuru ibadeti bırakıp tekkeye (dergâha) gittiğini işiten Allah dostlarının “iyi bir yere ulaşmış” diyeceklerini	zühtü	Okuyucu/ Dinleyici

Tablo 5: Gazelin Anlatım Şeması

Bu çözümleme, metnin anlamını daha iyi kavramak ve şairin muhatap aldığı kişi veya kavramları belirlemek açısından önemlidir. İncelenen gazelin her beytinde verici/gönderici konumunda şair vardır. Alıcı konumunda ise gazelin üçüncü beytinde klâsik şiire has ‘üçgensel aşk’ bağlamında sevgili yer alırken diğer beyitlerde genel okuyucu/dinleyici yer alır.

Beyitlerde *dirler* redifi, toplumda görüşüne itibar edilen din uluları, sufi geleneğin önde gelenlerini karşılamaktadır. Genel okuyucuya hitap eden şair/anlatıcı *dirler* diyerek bu kişilerin dilinden kendi algısını toplumda genel kabul gören yargılara dönüştürür. Birinci beyitte anlatı şairin bizzat kendisidir. Klâsik Türk şiirinin genel kabulü içinde âşığa, güzel olarak nitelenen sevgilinin cefa etmesinin âşık için vefa olduğu düşüncesi doğrudan ve birinci ağızdan söylenmek yerine, görüş sahibi bir grubun düşüncesi şeklinde style endirect/discours indirect (dolaylı anlatım) yoluyla aktarılmıştır. Bu cümlede başkalarından duyma esastır. Sevgilinin âşığa eziyet etmesi onun bu aşktan haberli olduğunu veya muhal olan aşkı sezdiğini gösterir. Sevgili, âşığın bir bakışı, bir sözülle karşılaşırsa ona eziyet eder. Klâsik Türk şiirinde tasavvufî mânâda da Allah tecelli edeceği gönlün saf, temiz olmasını ister ve bunun içinde ona bazı sıkıntılar gösterir. Kul Allah'ın rızasını kazanmak için ondan gelecek sıkıntıya sabreder.

Edebî metinlerde taşınmış nutuklar vak'a zamanında cereyan eden konuşmanın, anlatma zamanına taşınmasını sağlar. Verici/gönderici konumundaki şair, ikinci beyitte genel okuyucuya seslenir ve klâsik şiirdeki gül ve bülbül mazmununun oluşturduğu algıyı toplumda oluşan genel yargı şeklinde aktarır. Beyit açılrsa ifadesiyle başlar, dolayısıyla bülbüllerin taze gülleri görünce bundan mutlu olması ve methiyeler söylemesi taze güllerin açılmasına bağlıdır. Bunun üzerine güzeller naz edecek şairler gazel söyleyeceklerdir. Beyitte şair bülbül, nazlı güzeller taze gül ve gazel methetmekle ilişkilendirilmiştir.

Üçüncü beyitte söylem, sevgiliye hitaben oluşturulmuştur. Ey diyerek gönül alan sevgiliye hitap eden şair, sevgilinin güle benzeyen yanağına toza benzeyen ayva tüyleri konduğunu ifade eder ve bunu genel kabul gören ömrün bâkî olmadığı ve herkese ecelin geleceği düşüncesine bağlar. Bu düşünce, herkes tarafından bilinen, Kurân'daki "Her canlı ölümü tadacaktır" (Ali İmrân, s. 73: 185) ayetine iktibastır. Bâkî olan Allah'tır. Doğan ne kadar güzel olursa olsun bir gün ona ecel gelir. Beyitte yanak vahdet, ayva tüyleri ise kesreti ifade eder. Aynı zamanda gül-i ruhsar ile insan ömrü, gubar-ı hat ile de ecel ilişkilendirilmiştir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin yanağı güle benzetilir, ancak gülün de bir ömrü var. Gül taze olduğunda güzeldir ancak soldukça yaprakları kırışır ve sonunda dökülür. Güle benzeyen yanağın güzelliğini de bitiren ayva tüyleridir. Yüzün vahdet, hattın kesret olduğu düşünüldüğünde vahdetin kesretle kapanması sıkıntı değildir; çünkü vahdete kesretten gidilir. Önce sevgiliye hitap ederek onun güzelliğinin ayva tüyüyle kaplanıp yok olmasını görüş sahiplerinin ecelin herkese geleceğini söylemeleriyle ilişkilendirir.

Dördüncü beyitteki şair tarafından okuyucuya/dinleyiciye iletilen bilgi; 'Günahkârların tövbe etmeleri hâlinde Allah'ın onların günahlarını affedeceği lakin ikiyüzlülükle yapılan işlerin Allah

tarafından asla kabul edilmeyeceği' şeklindedir. Şair, beyitte Mevlana'ya atfedilen ancak kaynağı tam olarak bilinmeyen 'Gel, gel, ne olursan ol, yine gel, yüz kere tövbeni bozmuş olsan da, yine gel...' sözlerine telmih yapmıştır. Beyitte Hak diyerek Allah kastediliyor. Allah'ın af kapısının daima açık olduğu ve tövbe zamanının eşref-i saati tutturulursa Allah'ın o günahları affedeceği, sadece ikiyüzlülükle yapılan amellerin affedilmeyeceği ifade edilmektedir. İnsanın bilerek ya da bilmeyerek yaptığı günahları için samimi yapılacak tövbe Allah katında günahların affına mazhar olacaktır. Bunları söyleyen şairin onlar diye sezdirdiği din uluları, mutasavvıflar, kanaat önderleri ya da sufi geleneğin önde gelenleridir. Beyitte riyakârlık asla kabul edilemez bir durum olarak ifade edilmiştir. Yapılan işlerin surette kalmayıp sireti de yansıtması gerekir.

Beşinci beyitte kendisini mahlasından *tecrîd* eden şair yine okuyucu/dinleyiciye hitap ederek onların/aynı çevrelerin, bu defa zâhid üzerinden beyan ettikleri görüşü ifade eder. Bu aslında Klâsik Türk şiirinde sıkça işlenen rind-zâhid çatışmasının bir tezahürüdür. Zâhidler, dini dış şartlarıyla yaşayan, akılla hareket eden ve hakikati görmekten aciz insanlar oldukları için, gönülden yola çıkan ve rindliği benimsemiş âşığı daima ayıplayarak güzele bakmanın ve güzel sevmenin günah olduğunu iddia ederler. Beyitte görüş sahipleri üzerinden gönül ehlinin Allah yolunda tekkeye bağlanması varılacak güzel yer olarak söylenmiştir. Klâsik şiire has zâhid algısı, beyitte yine taşınmış nutuk üslûbu ile ifade edilmiştir. Züht Allah'ın buyurduğu emir ve yasaklardan kaçarak Allah için ibadet etmektir. Bir de Hakk'ın rızasını kazanmak için yapılan ibadet var. Aynı görüş sahipleri Şâhidî'nin içinde bulunduğu anda yaptığı kuru ibadeti bırakıp tekkeye gitmesini de kendisi için doğru yola girmiş şeklinde söyler. Son beyitte şair bu ifadeyle varsayımda bulunur, böyle demelerini ister.

Kabul Edilebilirlik

Metin, belirli dil ilişkilerinin toplumsal ve kültürel sonucu olup bir toplum, dönem ya da grup için kabul edilebilir ölçüde olmalıdır. Metindeki kurmaca dünya ile yazıldığı gerçek dünya arasındaki ilişkiler inceleme aşamasında göz önünde bulundurulur (Günay, 2013a, s. 133).

Gazel bu açıdan değerlendirildiğinde şairin *onlar* diyerek kastettiği din ulularının söyledikleri, toplumun geneli için geçerli olan yargılar şeklindedir. Şair kendi yarattığı algıyı genel yargıya dönüştürür.

Üst Yapı ve Metinlerin Yorumlanması

Metni yorumlamak, kısaca varsayımlar ya da metnin anlamı üzerine genel sonuçlar çıkarmak demektir ve metnin incelemesinin son aşamasıdır (Günay, 2013a, s. 214). Bu bağlamda söylem türlerini belirlemek gerekir. Söylem türleri bağlamında yargılayıcı söylem, karar almaya yönelik

söylem, övgü-yergi söylemi olmak üzere üç tür söylem söz konusudur. Bu söylemler farklı bağlamlarda kullanılmaktadır. Övgü-yergi söylemi, sözbilim için güzel konuşma ve ikna etme sanatı olduğu düşünülmesinden dolayı önem taşır. Bir kişiyi ya da bir şeyi övmek ya da yermek bu söylem içinde düşünülür. Bu söylemde genellikle şimdiki zaman kullanılmakla birlikte duruma göre geçmiş ya da gelecek zaman da kullanılabilir. Yargılayıcı söylem, amaç birini suçlama ya da savunma olduğundan yargıçlara özgü söylemler olup genellikle geçmiş zaman kullanılır. Karar almaya yönelik ya da tartışmacı söylemde ise amaç alıcıyı karar almaya ya da eylem yapmaya zorlamadır ve genellikle gelecek zaman kullanılır. Akıl yürütme biçimi olarak da örnek kullanılır. Bu söylemde alıcının sunulan durumdan bir sonuç ya da yargı çıkarabilmesi için somut ve özel bir durum olarak sunulur (Günay, 2013b, s. 96). Bu bilgiler, incelenen gazel çerçevesinde değerlendirildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

	Alıcı	Zaman	Edim	Değerler	Ortak konum	Kanıtlama tipi
1.beyit	Okuyucu/ Dinleyici	Geniş zaman/ şart kipi	Durum değerlendirme	Yararlı	Karar Almaya Yönelik Söylem	Sevgili ve âşık hakkında geleneğe has değer hükmü
2.beyit	Okuyucu/ Dinleyici	Geniş zaman/ şart kipi	Durum değerlendirme	Soylu/ olanaklı	Övgü Söylemi	Güzeller ve şairler hakkında durum değerlendirme
3.beyit	Sevgili	Geniş zaman	Öğüt vermek	Yararlı/ olanaklı	Karar Almaya Yönelik Söylem	Ömrün geçici olması hükmü
4.beyit	Okuyucu/ Dinleyici	Geniş zaman	Öğüt vermek	Yararlı/ olanaklı	Karar Almaya Yönelik Söylem	Amellerin riyasız yapılması hükmü
5.beyit	Okuyucu/ Dinleyici	Geniş zaman / istek kipi	Övgü/değer hükmü	Soylu/ yararlı	Övgü söylemi / Karar Almaya Yönelik Söylem	Tasavvufta tekkenin tutulacak yol olması hükmü

Tablo 6. Gazelin söylem türleri açısından değerlendirilmesi

Sonuç

Bu çalışmada Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin *dirler* redifli gazeli dilbilimin alt alanlarından biri olan söylem çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Söylem çözümlemesi, dilin yalnızca iletişim aracı olmaktan öte toplumsal yapıları nasıl şekillendirdiğini ve bireylerin dünyayı nasıl anlamlandırdığını anlamamızı sağlar. Güç ilişkileri, ideolojiler ve toplumsal normlar söylem içinde kendini gösterir ve bu nedenle söylem çözümlemesi, dilin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl işlediğini anlamak için önemli bir araçtır.

Gazel, söylem çözümlemesi yönteminin sunmuş olduğu imkânla küçük yapı ve metnin incelenmesi, büyük yapı ve metnin çözümlemesi, üst yapı ve metinlerin yorumlanması başlıkları altında çeşitli alt başlıklarla incelenmiştir. Bir metnin dili, anlatım tekniği, karakterlerin konuşma biçimi ve anlatıcının bakış açısı, eserin taşıdığı anlamları derinlemesine kavramamıza olanak tanır. Gazelde önce örtük anlatımlar ele alınmış; kullanılan fiiller dilbilgisel açıdan incelenerek cümle analizi yapılmıştır. Daha sonra metnin bütününden hareketle gazelin anlatım plânı ortaya konulmuştur. Son olarak gazel, söylem türleri bağlamında değerlendirilerek metne hâkim olan söylem türü ortaya konulmuştur.

Yapılan inceleme sonucunda gazelde şairin benimsediği taşınmış nutuk tarzındaki üslûbu, kullandığı kelimeler ve duygularını ifade ediş biçimi söylem çözümlemesi yöntemiyle daha belirgin hâle getirilmiştir. XVI. yüzyıl Mevlevî şairlerinden olan Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin geleneğin izinde tasavvufî arka planı olan bir söyleyiş ortaya koyduğu görülmektedir. Gazelde âşık, sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları, dünyanın faniliği, Allah'ın günahları affettiği, Şâhidî'nin kuru ibadeti bırakıp tekkeye gitmesi ve Hak yoluna girmesinin iyi olduğunu dışarıdan bakanların söylediği sezdiriliyor. Dolayısıyla gazelde dışarıdan bakan gözün algılarından bahsedilmektedir. Dışarıdan bakanlar ya da görüş sahipleri derlerse bunu derler, başka bir şey demezler gibi bir algı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Klâsik Türk şiiri metnlerinin modern okuma biçimleriyle ele alınıp değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür. Söylem çözümlemesi, klâsik Türk şiirinin sadece estetik yönünü değil, aynı zamanda toplumsal ve düşünsel bağlamı da anlamamıza yardımcı olur.

Kaynaklar

- Açık Önkaş, N. (2013). *Mevlânâ okyanusundan Muğlalı Şâhidî denizine “Şâhidî şiirleri ve açıklamaları”*. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çapan, P. (2020). Karamanlı Nizâmî'nin *didiler* redifli gazeli üzerine bir söylem çözümlemesi, *Klasik Türk Edebiyatının Ses ve Anlam Dünyası (Prof. Dr. Haluk İpekten Anısına) Bildiri Kitabı*, Düzce. (s. 183-196).
- Çelik, H. & EKŞİ, H. (2008). Söylem analizi, *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27, 99-117.
- Çıpan, M. (1985). *Muğlalı İbrahim Şâhidî, hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri 'Dîvan ve Gülşen-i Vahdet (Tenkidli Metin)*. [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez.
- Ergin, M. (1997). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Günay, V. D. (2013a). *Metin bilgisi*. Multilingual Yay.
- Günay, V. Doğan (2013b). *Söylem çözümlemesi*. Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Genç, İ. (2000). *Esrar Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*. AKM Yayınları.
- İpekten, H. (2008). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. Dergâh Yayınları,
- Kaba Alparslan, B. (2022). Revânî'nin çıkar redifli gazeli üzerine bir söylem çözümlemesi. R. Eryılmaz, N. Karacan, A. Canbulat & A. T. Eş (Ed.), *14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (s.184-196).
- Kaba Alparslan, B. (2021). Ahmed Paşa'nın “âteş” redifli gazeli üzerine bir söylem çözümlemesi. N. Uçan Eke & N. Tanç (Ed.). *Prof. Dr. Pervin Çapan Armağanı* içinde (Ön söz). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli. (2012). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Saraç, Y. (2007). *Klasik edebiyat bilgisi biçim-ölçü-kafiye*. Gökkuşbu Yay.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.